

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

ԿՐԾՆԱԿԱՆ ԶԳԱՅՈՒՄԻ ԶԱՓԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆ

«Բաց է միշտ աշխարհն այս կախարդական,
բայց բոլոր միտքն է փակ, սիրտդ հուր չունի»:
Կէօթէ

«Ամենայն մի ծայրահեղություն կորցնում
է մարդկային բնության հաւասարակշռ
ությունը եւ նրան անդունդ է գլորում»:
Ղազարոս Աղայեան

Մեծ մանկավարժ Ղազարոս
Աղայեան իր «Ժամանակակից
Ատենախօսություն» գրքեան մէջ կը
նկարագրէ երիտասարդ ֆահանայի մը
ատենախօսությունը բեմէն, որուն մէջ
մտաւորական եկեղեցականը կ'անդրա-
դառնայ աշխարհի կարգ մը կրօններուն,
ընդ որս եւ՝ քրիստոնէութեան:

Կատարուած ընդհանուր
խորհրդածութեանց մէջ կարեւորու-
թեամբ կը յիշուին նախասահմանութիւնը
կամ ճակատագրապաշտութիւնը,
մոլեկրօնութիւնը գիտութեան ընծ
այաքերած նորագիտ քարիքներու եւ
տուեալներու կենսասանութիւնը,
կրօնական զգացումի չափաւորութիւնը,
մարդկային մտքի աստիճանական
զարգացումը, ժառանգականութեան
քարեկրթութեամբ զարգացումը,
հասարակութեան ազնուութիւնը ու
իրերահանդուրժողութիւնը:

Կրօնական մոլեռանդութիւնը
կամ մոլեկրօնութիւնը պարզապէս
սարսափելի է ու անհանդուրժելի:
Ծայրայեղ չեքմեռանդութիւնը սովորա-
բար կը բթացնէ, աւելի ճիշդ՝ կը
կուրցնէ մարդու իմացականութիւնը,
կը մթագնէ մտածելու կարողութիւնը
եւ կը չափաւորէ երեւակայութեան
թռիչքի թւերը: Շատեր կ'ապրին միջին
դարերու լճացած ու նեխած հոգեբանու-
թեամբ՝ բացարձակապէս անտեղեակ ու
անհաղորդ ներկայ գիտութեան

ներկայ գիտութեան ընծեռած
լուսաւորութեան քարիքներուն ու կեանքի
քարոյական հիմնական պահանջներուն:
Անոնք դիտմամբ կ'անտեսեն այն էական
երեւոյթը, որ աշխարհի ազգեր կը
կազմեն մէկ ընտանիք, եւ առ այդ,
պէտք է ապրին միատեղ՝ փոխադարձ
յարգանքով ու հասկացողութեամբ:
Մոլեկրօնին որդեգրած սկզբունքը
կեանքի հանդէպ բացորոշ է՝ կամ
հաւատադարձութիւն դէպի իր սեփական
կրօնը, հաւատքը, եւ կամ կրօնական ու
մարդկային իրաւունքներու անտեսում
եւ կորուստ: Բնական է, որ նման
անընդունելի գաղափարներ պիտի գան
կացնահարելու մարդկային յարա-
բերութիւնը, կամ նուազագոյնը՝
վատթարացնելու:

Շատեր կուրօրէն, հետեւաբար
եւ կանխահասօրէն, զոհ կ'երթան կրօնի
արտայայտած գաղափարներուն՝ բա-
ռացիօրէն վերցնելով եւ գործադրելով
զանոնք, ինչպէս՝ թոյն խմել, թունաւոր
օձ բռնել եւն: Մարդիկ կան, որ
խորապէս կը հաւատան ճակատագրի
խաղացած դերին, որմէ, կ'ըսեն անոնք,
խուսափիլ կարելի չէ: Այս կը նշանակէ,
որ մարդոց ճակատին կանխապէս
գրուած ու տնօրինուած է ամէն մէկ
շարժում կեանքի մէջ: Ինչքա՞ն տրամա-
բանութիւն կայ նախօրօք սահմանուած
ճակատագրի մէջ: Աղայեան շատ
իմաստունօրէն կը գրէ. «Ի հարկէ

ինչպէս ամէն մի սնահաւատութիւն, նոյնպէս եւ ճակատագիրը զուրկ է տրամաբանութիւնից»: Տարակոյս չկայ, որ մարդիկ հաշուետու են իրենց մտածումներուն եւ գործած արարքներուն համար: Կարելի է ճակատագիրը մեղադրել մեր առած անձնական որոշումներուն, անխոհեմ քայլերուն եւ կատարած յանցանքներուն համար: Մի՞թէ դարաւոր անագորոյն ոսոխին զոհ է գացած հայր՝ հաւատալով իր սեւ ճակատագրին: «Սուր քո եւ պարանոց մեր» նշանաբանը մշտապէս վնասած է հայութիւնը: Արիւնարբու թշնամին իր անվերջ ամենի յարձակումներով նահատակած է հայը, որ «սուր բռնելը մեղք էր համարում», յօժարակամօրէն յանձն կ'առնէր մարտիրոսանալ, որպէս զի «այն կեանքումը մարտիրոսական պսակին արժանանար»:

Մեր նախահայրերը իրենց գրութիւններուն մէջ շեշտած են կարեւորութիւնը չափաւորութեան, չափի զգացումի: Արդարեւ, ինչ որ կը կատարուի կեանքի մէջ չափով ու կշիռով, գեղեցիկ է ու գնահատելի: Ինչպէս խօսքի ու լուսութեան, ուրախութեան ու տրտմութեան չափաւորութիւն կայ, չափի զգացում պէտք ունինք նաեւ կրօնասիրութեան մէջ, այլապէս կրօնամոլութիւնը վնասակար է ու վտանգաւոր: Ինչքան ճիշդ ըստած է՝ «հայը ոչ կրօնամոլ է, եւ ոչ էլ պաշտամոլ»: Հայը իր կրօնական զգացումները դրսեւորած է վայելչօրէն:

Մեր գրողներէն՝ Նար-Դոս, անդրադառնալով մոլեկրօնութեան պատճառած բազում վնասներուն, կը գրէ. «Կրօնը... անհաշիւ աղէտներ է բերել մարդկութեան գլխին: Խո գիտես ինչ բան է կրօնական մոլեռանդութիւնը. մարդիկ դուրս են գալիս հոգեկան նորմալ դրութիւնից, խելագարուում են,

գազանանում եւ կամ իրենց չարչարում ու մորթում, կամ ուրիշ իրենց նման արարածներին: Ո՛չ մի համաճարակ հիւանդութիւն, ո՛չ խոլերան, ոչ ժանտախտը եւ ո՛չ նոյնիսկ ամենամեծ պատերազմներն այնքան զոհեր չեն տարել, որքան տարել եւ տանում է նոյնիսկ մեր ժամանակում կրօնական մոլեռանդութեան համաճարակը: Յիշիր քրիստոնէութեան առաջին դարերը, հաւատաւնութիւնը, յիշիր իսլամականութեան կատաղի բռնկումները, կամ թէկուզ հէնց պուտտայականութիւնը, որը թէեւ ուրիշի մի մագին անգամ չի դիպչում, չի գործում քրիստոնէութեան եւ մահմէտականութեան պէս հրով ու սրով, բայց դրա փոխարէն ուտում է ինքն իրեն, կամաց-կամաց ծծում, մաշում եւ մահացնում իր իսկ առարկային»:

Արդարեւ, անթիւ ու անհամար ուսումնասիրութիւններ նուիրուած են կրօնական մոլեռանդութեան վնասակարութեան: Անոնց հիմնական նպատակը եղած է հանրութիւնը ի կարգ բերել, զգուշացնել ծայրայեղ կամ արտակարգ միջոցներու դիմելէ եւ փարսախսներով հեռու պահել զայն ի սպառ կորուստէ:

Հետաքրքրական է գիտնալ թէ ո՞վ է մոլեռանդը եւ ի՞նչ է անոր հետաքրքրութեան ծիրը: Մոլեռանդը իր երեւակայութեամբ ցնորական, խաբուսիկ աշխարհներ ստեղծողն է, որոնց կը փարի ամենայն ուժգնութեամբ ու կը նուիրուի գերագոյն զոհաբերութեամբ: Մոլեռանդ կրօնականին պայծառ մտածողութիւնը կը մթագնի ու կը սկսի խաւարի մէջ գործել: Ծայրայեղութիւնը միշտ ալ վնասած է մարդկութիւնը եւ առաջնորդած կործանումի: Կան ծայրայեղականներ, որոնք իրենց անձերը կը զոհաբերեն ի խնդիր հաւատամքի պաշտպանութեան: Այլք, յօժարակա-

մօրեն կը հպատակին իրենց մեծերու հրահանգներուն ու կը գործադրեն զանոնք ամենայն բարեխղճութեամբ: Մոլեռանդը կոյր բախտին կ'ապաւինի եւ յոյսը պատահականութեան վրայ կը դնէ: Այսօր ստեղծուած է այնպիսի լարուած դրութիւն կամ դժնդակ իրավիճակ, որմէ կարելի է ակնկալել ամենի ընդհարում եւ աղէտ: Աղայեան կը գրէ. «Լինում են անհատներ, որոնք իրանց կրօնի համար նահատակութիւն են յանձն առնում, բայց հազարաւորները փոխում են իրանց կրօնը թէ՛ կամովին եւ թէ, նեղն ընկած ժամանակ»: Ծայրայեղականը չի սոսկար մահէն, ընդհակառակը, կ'երթայ դէպի մահ, վասն զի քաջ համոզուած է, որ իր մահուամբ ան կը փոխադրուի աւելի լաւ վայր, ուր ան արժանի պիտի ըլլայ ամէն տեսակի հաճոյքներու: Այս գերագոյն նպատակին հասնելու բուն իղձով, մոլեռանդը խտրութիւն չի դնէր ծայրայեղ միջոցներու մէջ: Պէտք է նշել, որ հանդերձեալ կեանքի երազանքը կամ ձգտումը, ծայրայեղականներու մօտ եղած է ուժեղ: Անոնք երազած են ֆիզիքապէս փոխակերպուիլ եւ ապրիլ յաւերժական կեանք: Ոմանք տնտեսական իրենց վիճակէն դժգոհ, այլք հրեշտականման կեանք մ'ապրելու երազանքով, ցանկացած են վաղ մեկնիլ այս անցաւոր աշխարհէն:

Էր ժամանակ, երբ մարդիկ հրաժարելով աշխարհի հաճոյքներէն, վայելքներէն, կը փաշտէին անապատ՝ ճգնաւորութեան, որպէս զի քաւէին իրենց մեղքերը եւ սրբէին իրենց յանցանքները: Ոմանք այնպիսի ծայրայեղ միջոցներու կը դիմէին, որ մարմինը կը վնասուէր եւ հետզհետէ կը տկարանար: Խոտաճարակութիւնը, անսուաղութիւնը, սիւնակեցութիւնը, խցարնակութիւնը, անվերջ տնտեսութիւնը,

այս բոլորը մաս կը կազմէին խստակրօնութեան: Ոմանք այնքան բարձր անուն կը հանէին, որ իրենց կենդանութեան իսկ սուրբի համբաւ շահելով կը յարգուէին ու բազում պատիւներու կ'արժանանային այցելու ուխտաւորներու կողմէ: Եթէ ոմանք անկեղծ սրտով ու բարեպաշտական ոգիով կը կատարէին այս ամէնը, այլք, եսասիրական ու սնափառական զգացումներէ մղուած կ'ընէին: Անհաւասարակշիռ կեանքը Աղայեան կը նմանցնէ քաղեղի, որ «փաթաթուելով հասարակ ժողովրդի կեանքի ծառին, պիտի ծծէ նրա հիւրը, ինքը պարարտանայ եւ նրան կմախփ դարձնէ...»:

Աղայեան կը գրէ. «Երեսակայութիւնը, որով մարդ զանազան ցնորական աշխարհներ է ստեղծում՝ թէ չար եւ թէ՛ բարի, թէ՛ երջանիկ եւ թէ՛ բշտառ, հեթանոս հնդկացուն ստեղծել է տուել մի ամենաբշտառ եւ ամենասոսկալի կեանք»: Ապա խօսելով հնդիկ ճգնաւորներու խստակեցութեան եւ արտառոց արարքներուն մասին, կը յիշէ թէ ինչպէս անոնք զիրար կը գերազանցէին «մարմնասպանութեան ասպարէզում». այսպէս՝ «Եթէ մէկն իր քիթն է կտրում, միւսը՝ եւ քիթն է կտրում եւ աչքերը հանում, երրորդը ականջներն էլ է խլացնում, չորրորդն այդ բոլորն անելուց յետոյ՝ լեզուն էլ է կտրում, հինգերորդն այնպէս է անդամահատում իրան, որ դառնում է մի կոյտ մարմնական զանգուած»: Հեղինակը այնուհետեւ կը խօսի մեր ճգնաւորներուն մասին թէ ինչպէս անոնք «սրանց պէս չեն վարուել, քանի որ Աւետարանի մէջ էլ ասուած է, որ «Եթէ աչքդ գալթակղեցնէ քեզ, հանիր եւ դէն ձգիր. եթէ ձեռքդ գալթակղեցնէ քեզ, կտրիր եւ դէն ձգիր...»:

Կարելու էր հարց է, թե մարդիկ ինչպե՞ս կը կորսնցնեն իրենց ազատորեն մտածելու կարողութիւնը: Ի՞նչ կը խթանէ մարդ արարածը, որ ան կորսնցնէ իր գերագոյն ու նուիրականագոյն յատկութիւններէն մէկը՝ ազատախոհութիւնը: Ղազարոս Աղայեան կը գրէ. «Դուք հիմա չէք հաւատալ, որ ասեմ կրօնի քարոզիչներին միակ եւ գլխաւոր ջանքը եղաւ հաւատացեալներին գլխից հանել նրանց խելքն ու առողջ դատողութիւնը՝ իրրեւ չար ոգու թելադրութիւն, եւ զարգացնել նրանց հաւատալու միտումը միայն: Զօրացնելով ժողովրդի հաւատը, կորցնել էին տալիս նրա խելքը, որքան անմիտ լինէր մէկը, այնքան նա առաքինի կը համարուէր, որովհետեւ ասուած էր՝ մինչեւ երեխի պէս միամիտ չլինիք, արքայութիւն չէք կարող ժառանգել: Եթէ խելք նկատուէր մէկի մէջ, նա կը համարուէր չար ոգի ունեցող: Այս ուղղութեամբ էին կրթում վանական հայրերը իրանց սաներին, ինչպէս այդ գտնում ենք նրանց վարքերում...»: Ուրեմն, առաջնահերթ պարտականութիւնը մոլեռանդ քարոզիչներուն գլխահան ընել է իրենց հնազանդ եւ հպատակ ունկնդիր հասարակութիւնը: Ուղիղ մտածողը տեղ ու դիրք չունի այդ հասարակարգէն ներս: Թոյլ չի տրուիր հարցուփորձի ենթարկել կրօնական որեւէ հաւատալիք: Ինչպէս ամենուրեք, մեր իրականութենէն ներս եւս, դժբախտաբար, եղած են անհատներ կամ պատահած դէպքեր, երբ կրօնի քարոզիչներ խեղաթիւրած են Աւետարանի ճշմարիտ պատգամը՝ հասարակութեան սայթափութիւն պատճառելով: Աւետարանի ոգին հարկ է ճիշդ ըմբռնել եւ մեկնաբանել:

Յստակ պէտք է ընել, որ մոլեռանդութեան պարագային, քանականու-

թիւնը չէ որ կը գործէ, այլ՝ զգացումը, որ չունի տրամաբանելու եւ դատելու կարողութիւն: Աղայեան կը գրէ. «Կրթութիւնը նրա համար չէր տրուում, որ մարդիկ իրանց լաւ չգիտցածը աւելի լաւ գիտենային, այլ որ բոլորովին հակառակը գիտենային. ինչ որ սուտ էր թւում, ճշմարիտ համարէին եւ ինչ որ ճշմարիտ՝ սուտ: Մարդիկ այնպէս չպիտի վարուէին, ինչպէս իրանց խելքն էր թելադրում, այլ բոլորովին հակառակը»: Այսպիսով, անխելութիւնը փոխանցուեցաւ սերունդէ սերունդ, նուազեցաւ մտածելու կարողութիւնը, վասն զի ծայրայեղութիւնը բթացուց մարդու մտքի առողջ գործունէութիւնը: Ինչո՞ւ մարդիկ այսօր դիւրախար միտք ունին եւ ենթակայ են օտար ազդեցութեան: Տիգրան Կամսարական կը գրէ. «Կրօնէն ապաստարանն ու հիւանդանոցն է խոցահար սրտերու, զրահն ու վահանն է անիկա երկիւղած քարի հոգիներու»: Մոլեկրօնը յաճախ մամոնային դիւթանքէն զգլխած եւ երբեմն ալ իր Խոստիւրքէնէն դրդուած, իր հաւատացելոց հօտը կ'առաջնորդէ դէպի անդունդ (յիշել՝ Ճիւ Ճոնսի կամ Տէյվիտ Քորէշի ողբերգութիւնը): Բարեմտօրէն կրօնին յարած թիւրաւոր քաղաքացիներ իրենց մահկանացուն կ'ըմբռնեն ահաւոր պայմաններու մէջ: Տեղին է յիշել Աղայեանի մէկ խօսքը՝ «Մարդկութիւնն ուզեց առանց խելքի օգնութեան, այլ միայն հաւատով՝ հասնել կրօնի ցոյց տուած իտէալին, շահուիլ նրա պատուական գանձից. քայց նա ոչ միայն չմօտեցաւ իր նպատակին, այլ ընկաւ կրօնի անյատակ եւ մութ ձորերը եւ դարեւոր մնաց խաւարի եւ թշուառութեան մէջ: ...Այս է պատճառը, որ միեւնոյն աւետարանից խելագարութեան հասած հրէշաւոր աղանդներ են ծնունդ

առնում եւ միեւնոյն ժամանակ իրանց քարեկարգութիւնովն ու ներքին իմաստովը վսեմ եւ սքանչելի եկեղեցիներ»:

Մոլեռանդութիւնը խենթութեան մէկ տեսակն է: Ֆրանսացի մեծ մտածող ու գրող *Francois de la Rochefoucauld* կը գրէ. «Խենթութիւններ կան, որոնք վարակիչ հիւանդութիւններու պէս կը տարածուին»: Մոլեռանդ կրօնասէրները, այդ հիւծուած մտքի ժառանգորդները, տոգորուած յաւիտեանական փրկութեան յոյսով, իրենց մտքի անորոշ մարզանքներով կը գերազնահատեն իրենց կարողութիւնը՝ ծաղրի նշաւակ դարձնելով Աստուծոյ պարգեւած անգին տուրք մարդկութեան՝ կեանքը: Այսօր աշխարհը մեծապէս կը տառապի այդ խենդութիւններէն, որոնց մաս կը կազմեն յանուն Աստուծոյ կատարուած ոճրագործութիւնները, ինքնասպանական արարքները, ահաբեկչութիւնները, վայրագութիւնները եւ այլ տեսակի անհարկի ու անպատշաճ արարքները: Այսօր աշխարհը մատնուած է անել կացութեան, որովհետեւ տաք գլուխներ, բունդ հաւատքով մոլեռանդ կրօնասէրներ, կրօնամոլներ, իրենց ապերասան ու կործանարար գործունէութեամբ, անվերջ ու անողոք սպանդներով, կը փոթորկեն ու կը յուզեն մարդկութիւնը:

Մարդիկ կրնան կորսնցնել իրենց հաւասարակշռութիւնը եւ դատողութեան կարողութիւնը եւ իյնալ ծայրայեղութեան մէջ: Կրօնական կարեւոր հաստատութիւններ ինկած են ծայրայեղութեանց մէջ եւ վնասած իրենց Բանաւոր Հօտը՝ խաբելով կամ խարոյկի առաջնորդելով: Անցած է միջնադարի հաւատաքնութեան ու ողջակիզութեան փոխման շրջանը, բայց չեն փոխուած մարդկանց մտայնութիւնը եւ մօտեցումը՝ կրօնի հանդէպ: Ակներեւ

է, որ օրըստօրէ կը սրի պայթարը երկու անձայրածիր աշխարհներու՝ Արեւելի եւ Արեւմուտքի միջեւ: Երկու հակադիր բեւեռներու վրայ կը կանգնին անոնց աշխարհայեցողութիւնը եւ կեանքի երեւոյթները ընկալելու եւ մեկնաբանելու եղանակները: Միայն Միջին Արեւելի ու Հեռւոր Արեւելի մէջ չէ որ անոնց գործունէութիւնը ակնբախ է: Արեւմուտքի մէջ եւս կարելի է գտնել քաղաքիւ կրօնամոլ մարդիկ, որոնք ոչ միայն իրենք իրենց կը վնասեն, այլեւ՝ իրենց շուրջիները: Եւ երեւակայել, որ այս ամբողջը կը կատարուի յանուն գերագոյն Աստուծոյ, անոր սիրոյն եւ պաշտամունքին համար: Ինչքան արգահատելի են բոլոր անոնք, որոնք կ'անցնին սահմանագիծը չափաւորութեան ու կը ժպտին նկրտի՝ սպառնալիկ կարգալ ողջ մարդկութեան՝ իրենց հաւատամոլական թափփուկներով: Ոչ մէկ հանդուրժողութիւն հարկ է ցուցաբերել աշխարհի բոլոր այն ծայրայեղ կրօնամոլներուն, որոնց գործունէութիւնը խոտոր կը համեմատի իրենց կրօններուն ուսուցումներուն ու սկզբունքներուն: Մոլեկրօնութիւնը կարելի է արմատախիլ մէկընդմիջտ՝ ուսմամբ, առողջ դաստիարակութեամբ, եւ ի պահանջել հարկին՝ հակադարձ հարուածով՝ փրկելու կամ պաշտպանելու համար անմեղ քաղաքացիներու կեանքը:

Կրօնը եւ կրօնասիրութիւնը պատճառ պէտք չէ ըլլան որ մարդիկ դիմեն վայրագութեան եւ այլ արտառոց միջոցներու: Կրօնին նպատակն է դաստիարակել մարդկութիւնը, քաղաքակրթել ու ազնուացնել հոգին: Շրջել կրօնը ու ընթանալ հակառակ ուղղութեամբ ի վնաս մարդկութեան, ոչ միայն աններելի յանցանք է, այլեւ՝ անհանդուրժելի անօրէնութիւն, որովհետեւ կրօնը կը ստեղծէ կարգ ու

կանոն, ներդաշնակություն, համագործակցություն: Մարդիկ կը սիրեն բեկանել քարոյական օրէնքները եւ դիմել անկարգութեան: Կրօնական ազատախոհութիւնը պէտք է թոնարարուի: Կարելի է կաշկանդել կրօնը, նուազեցնել անոր արժէքը եւ իջեցնել զայն շուկայական սակարկութեան: Կրօնը պէտք է ծառայէ իրրեւ լուսատու ու անմար փարոս որպէս զի միշտ ուղղութիւն ու լուսաւորութիւն պարգեւելով մարդկութեան, հասցնէ զայն անոյթ ու քաղալի նաւահանգիստը:

Ինչքան կեանքի խլուած եւ փնացած են մոլեկրօնութեան պատճառով: Մարդիկ պարզապէս չեն ուզած կամ կրցած զսպել, սանձահարել իրենց կրօնական վառ ու ծայրայեղ զգացումները եւ ինկած են գայթակղութեան մէջ՝ կորսնցնելով իրենց մտքի հաւասարակշռութիւնը: Այս իմաստով, անոնք կրօնը ծառայեցուցած են իրրեւ աժան ու ապահով միջոց իրենց շահադիտական (ֆաղափական, տնտեսական եւն) նպատակներուն հասնելու համար: Անոնք չեն զլացած երբեք կրօնը գործածելու լոկ իրենց մայքին:

Այսօր մարդկութիւնը կ'ապրի աշխարհայնացումի (Globalization) շրջան, հետեւաբար, աշխարհի քաղաքական կրօններու ենթակառոյցը չէ սահմանափակուած տեղական շրջաններով: Ընդհակառակը, անոր ծիրը չափազանց ընդլայնած է: Այսօր եւրոպական քաղաքական երկիրներու մէջ եկեղեցիներու կողմէն հեշտութեամբ կարելի է գտնել մզկիթներ, հրէական ժողովարաններ եւ անթիւ յարանուանական աղօթատեղիներ: Հարի Քրիշնայի եռանդուն ներկայացուցիչներ Մոսկուայի փողոցները ողողած հրաւէր կը կարդան անցորդներուն թմրուկով ու պարով: Անոնց եւ այլոց ներկայութիւնը զգալի

է ամենուրեք:

Աշխարհը այսօր դարձած է աւելի պայթուցիկ քան երբեք: Կրօնական անհանդուրժողութիւնը հասած է իր գագաթնակէտին: Այս արդիւնք կրնայ ըլլալ կրօնական զանազան գիրքերու պատգամներուն, ուսուցմանց, ուր կը խրախուսուի սպանդը, անողոք ջարդը եւ կը գովեցուի անվեհեր ռազմիկը, որ սուրն ի ձեռին գիտէ մահել «անհաւատները»: Այսպիսով, որեւէ մտածում, խօսք ու արարք, որ հակառակ կ'ընթանայ մոլեկանող հաւատացեալի մը հաւատալիքներուն եւ սկզբունքներուն, կը դիմաւորուի գերագոյն ու անագորոյն պատիժով՝ մահով: Կրօնամոլներ կը պարտադրեն իրենց «հաւատամք»-ը աշխարհին: Ֆրանց Վերֆէլ ըսած է. «Ով որ մարդ արարածի մէջ կը սպաննէ անոր արժանապատուութիւնը, կը սպաննէ նաեւ արարչին: Այդ աստուած ասպանութիւն է, այնպիսի մեղք, որ չի կրնար քաշուիլ յաւիտեանս յաւիտենից»:

Այս առթիւ Աղայեան մեզի կ'առաջնորդէ շատ իմաստալից խորհրդածութեան. ան կը գրէ. «Աշխարհիս վրայ պէտք է, որ մոլութիւններ տեղի ունենան. քայց որովհետեւ ոչինչ չի լինում առանց պատճառի, ապա ուրեմն պէտք է վերացնել այն բոլոր պատճառները, որոնք մոլութիւն եւ բշտաւորութիւն են առաջ բերում: Բոլոր մոլութիւններն առաջ բերող միակ պատճառը մեր քսականութիւնն է, մեր ինքնասիրութիւնը: Ապա ուրեմն բոլոր մոլութիւնները կը վերանան միայն այն ժամանակ, երբ ապրելու եղանակը ոչ թէ քսական կը լինի կամ ինքնասիրական, այլ երբ նա կը լինի համայնասիրական, մարդասիրական, այլասիրական: Եթէ ամէն ոք միայն իր անձի համար աշխատէ, նա պիտի բշտամական դիք

բռնե՛ղէպի ամէնքը, սկսած իր ընկերից, եղբորից, հարեւանից մինչեւ աւելի հեռուն, մինչեւ ամբողջ մարդկութիւնը. իսկ դրա հակառակը, եթէ ամէն ո՛ր աշխատէ ամէնքի համար, նա դրանով քարեկամական դիրք կը բռնէ՝ դէպի ամէնքը: ... Ոչ ո՛ր ֆանֆարաբաֆոյց չպէտք է լինի, ամէն ո՛ր իր ունեցած քնական ձիրքերը պիտի գործ դնէ յօգուտ ընդհանրութեան»:

Հայեր, դարերու ընթացքին, այնպէս տոգորուած եւ լիցֆաւորուած էին ֆրիստոնէական սիրոյ ու ներողամտութեան ոգիով, որ «Թաթարների դէմն առնելու համար՝ երկաթէ խաչերով զինաւորեցին իրենց զօրքերը, այսինքն՝ փոխանակ զինուորներին սուր ու նիզակ տալու՝ նրանց ձեռքը տուին մէկ-մէկ երկաթէ խաչ: Ի՞նչ ասել պէտք է, որ բշտամին էլ հէնց այդ կ'ուզէր»: Այդ արիւնլի քախումներուն ընթացքին, հայը պատրաստ էր նահատակուիլ. ինչո՞ւ. որովհետեւ «Հայը բուրդի ու բուրֆի ոչխարն է, որ թէ՛ կթում, թէ՛ խուզում եւ թէ՛ մորթում է, երբ ծայն է հանում ֆերթուելիս», պիտի ըսէր Աղայեան: Շատ երկար ժամանակ առաւ հային, որ հասկնայ թէ ոչինչ կայ սխալ ինֆնապաշտպանութեան եւ կռուի մէջ, եւ թէ իր կրօնը պէտք է ճիշդ մեկնարանէ եւ ոչ թէ դառնայ անոր գոհր, նահատակը:

Այսօր, հաւատքի ազատ մրցասպարէզ գոյութիւն ունի: Իւրաքանչիւրը իր համոզումին ու մանաւանդ շահին համաձայն կը ֆարոգէ եւ մարդորսութեան ուռկանը ընդարձակ կը նետէ, որպէս զի արդիւնքը ըլլայ առատ ու ճոխ: Դասական օրինակ են հեռուստաֆարողիչները, որոնք իրենց չափազանցուած ու մտացածին՝ երեւակայութեամբ յերիւրուած պատգամին մէջ, կ'ահաբեկեն մարդկութիւնը

մօտայնուտ «յափշտակումով» (Rapture), Քրիստոսի Բ. շուտափոյթ գալուստով ու աշխարհի կատարածով: Վնասէն գատ օգուտ չբերող նման անպատասխանատու հրապարակային յայտարարութիւններ կու գան քեկանելու ժողովրդի ապրելու եւ պայքարելու վճռակամութիւնը. ինչպէս նաեւ անդամաւորածելու ստեղծագործական եռանդը եւ կորովը: Նման պակուցիչ ու յուսահատեցուցիչ խօսքեր, արդէն իսկ գործած են քաւականին աւերներ՝ երիտասարդներէն ումանց առաջնորդելով անձնասպանութեան, վայրագութեան, ապերասան կենցաղի...: Աղանդաւորական կարգ մը խմբակներ, հաւանական բուականներ նոյնիսկ գուշակած են երկրորդ Գալստեան, որոնք անշուշտ միշտ ալ սխալ եղած են: Հասարակութիւնը խորապէս յուզող բարոյական չարիք է այս, որ կրօնասէր ժողովուրդը կրնայ առաջնորդել մոլեկրօնութեան, նոյնիսկ՝ հոգեկան ամլութեան ու հոգեբանական ահաբեկութեան: Փաստուած իրողութիւն է, որ այս անիմաստ ու գաղափարագուրկ նամարտակութիւնները եկած են լեցնելու լոկ գրպաններ ճարպիկ ու հնարամիտ ձեռնածուներու:

Այժմ, Հայաստանի մէջ աղանդներ սուռկի նման կ'անին՝ վտանգելով հայրենի ժողովրդի հոգեւոր կեանքը: Այդ աղանդները գիրար կը հրմշտկեն ու կը շփոթեցնեն ազնիւ ու քարեմիտ ֆաղափացի: Մոլեկրօն մարդիկ կեանքը կ'իմաստագրկեն իրենց խտագոյն պայմաններով ու անկարելի պահանջներով, անուղղայ միջոցներով եւ անմարդկային եղանակներով: Այսպիսով, հիւանդ երեխան կը զրկուի դեղէ, բժշկական խնամքէ, դարմանումէ, որովհետեւ ամէն ինչ պէտք է կատարուի աստուածային միջնորդութեամբ եւ

ողորմութեամբ: Աղանդաւորներ, որոնք կը հետեւին իրենց աղանդագլուխի «բարի եւ օգտակար» խրատներուն, կը կորսնցնեն իրենց առողջութիւնը, քանականութիւնը, արժանապատուութիւնը եւ մարդկային տարրական իրաւունքը: Աղանդագլուխներ կը սասանեն մեր կենցաղակերպի ենթակառոյցը ու կը խարխլեն զայն՝ ոչնչացնելով մեր քարոյական պարտաւորութիւնը մեր հայրենիքի ու անոր պաշտպանութեան հանդէպ: Բացայայտ է, որ ոմանք կը մերժեն զինուորական ծառայութեան երթալ կամ ազգային դրօշակը յարգել, ոսկեղէն գործածել եւայլն, որովհետեւ իրենց հաւատալիքին հակառակ է:

Ներկայիս, ոչ մէկ հանդուրժողութիւն պէտք է ցուցաբերել կրօնական մոլեռանդութեան ու աղանդաւորութեան հանդէպ, որովհետեւ անոնք միտքը կը

կաշկանդեն ու թոյլ չեն տար ազատ մտածողութեան ու զգացողութեան: Ոռո՛շիրմանգաղէ շատ նիշդ ըսած է. «Կեանքի քարձրագոյն երջանկութիւնը մտքի անկախութեան եւ հոգու ազատութեան մէջ է: Ոչ ոսկին, ոչ սէրը, ոչ քարեկամութիւնը, ոչ դիրքը, ոչ մի բան չի կարող տալ մարդուն այն հաճոյքը, որ տալիս է միտքը, երբ նա գործում է, ստեղծագործում եւ յափշտակում ամբոյսին»: Մտքի ազատութիւնը կենսական է առողջ մտածողութեան համար:

Կրօնական զգացումի չափաւորութիւնը մեծապէս կախում ունի մեր մտքի մշակումէն: Հայոց քաղցրագրուցիկ մատենագիր՝ Նղիշէ, կը զգուշացնէ մեզ հետեւեալ խօսքով՝ «Ամենայն չարիք մտանեն ի միտս մարդոյ յանուամնութենէ»:

ԶԵՆՈՐ Ա. ՔԶՆՅ. ՆԱԼՊԱՆՏԵԱՆ